

ΙΟΝΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΞΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ
ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ: «Μετάφραση του δεύτερου μέρους του βιβλίου «Introduction générale au droit» των François Terré και Nicolas Molfessis.»

ΤΙΤΛΟΣ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΣΤΑ ΑΓΓΛΙΚΑ
« Translation of the second part from François Terré and Nicolas Molfessis’
book, “Introduction générale au droit”. »

Υποψήφια: ΣΤΡΑΤΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ, Ξ2019039

Επιβλέποντες καθηγητές: 1) ΠΟΛΙΤΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ,

2) ΚΑΡΛΑΦΤΗ- ΜΟΥΡΑΤΙΔΗ ΦΩΤΕΙΝΗ

Κέρκυρα, Ιούνιος 2023

«Μετάφραση του δεύτερου μέρους του βιβλίου «Introduction générale au droit» των François Terré και Nicolas Molfessis.»

Πίνακας περιεχομένων

Εξώφυλλο	1
Πίνακας περιεχομένων	4
Πρόλογος	5
Κύριο μέρος	6
Μετάφρασμα	6
Πρωτότυπο κείμενο	15
Σχολιασμός	23
Γλωσσάρι όρων	27
Βιβλιογραφία	33

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στο Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας του Ιονίου Πανεπιστημίου, είχα την ευκαιρία να ανακαλύψω τον μαγικό κόσμο της μετάφρασης. Η νομική μετάφραση ήταν ο τομέας εκείνος που μου κέντρισε το ενδιαφέρον και σταδιακά αναδείχθηκε σε αγαπημένη μου εξειδίκευση. Η επιλογή του συγκεκριμένου κειμένου για την πτυχιακή μου εργασία δεν ήταν τυχαία: μεταφράζοντας αυτό το κείμενο ήλπιζα να αποκτήσω (και απέκτησα) νέες γνώσεις σχετικά με τη νομική επιστήμη, γνώσεις που θα με βοηθήσουν στην μετέπειτα επαγγελματική μου πορεία πάνω σε αυτόν τον τομέα. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους επιβλέποντες καθηγητές μου και ιδιαίτερα τον κύριο Μιχάλη Πολίτη για τη συνεχή του καθοδήγηση και υποστήριξη κατά τη διάρκεια των σπουδών μου, καθώς και την οικογένειά μου και τους φίλους μου που βρίσκονται πάντα στο πλευρό μου.

Λέξεις- κλειδιά: Πηγές δικαίου, ιεραρχία των πηγών, συνταγματικό δίκαιο, Σύνταγμα.

Τόμος 2 : Τα συστατικά του δικαίου

Κεφάλαιο 1 Η προέλευση των πηγών του δικαίου

Κεφάλαιο 2 Η σύγκρουση των πηγών του δικαίου

280 Παρουσίαση. Όταν κάνουμε λόγο για νομικά φαινόμενα ή νομικές καταστάσεις, παρατηρούμε τη συχνότητα χρήσης της λέξης δίκαιο με τις παρακάτω δύο πιθανές έννοιες: ένα σύνολο κανόνων συμπεριφοράς που διέπει τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων σε μια κοινωνία (εξ' αντικειμένου δίκαιο), προνόμια που αναγνωρίζονται σε άτομα ή ομάδες ατόμων από τον νόμο και τα οποία μπορούν να επικαλεστούν στις σχέσεις τους με τους άλλους (υποκειμενικά δικαιώματα).

Αν η εφαρμογή του δικαίου επαφίεται στην επάρκεια των συστατικών του, αυτό που θα εξετάσουμε στο τρίτο μέρος αυτού του έργου, είναι σημαντικό αρχικά να προχωρήσουμε σε μια αναλυτική προσέγγιση των διάφορων οδών μέσω των οποίων εμφανίζεται και διαμορφώνεται το εξ' αντικειμένου δίκαιο. Αυτή η προσέγγιση συνεπάγεται μια θεμελιώδη φιλοσοφική επιλογή σχετική με την μετάπτωση του εξ' αντικειμένου δικαίου στα υποκειμενικά δικαιώματα ή το αντίστροφο, με σκοπό τη διάκριση αυτών που πιστεύουν και δεν πιστεύουν στο φυσικό δίκαιο.

281 Οι «πηγές» του δικαίου. Όταν κάνουμε λόγο για πηγές του δικαίου μιλάμε για το εξ' αντικειμένου δίκαιο. Ας εστιάσουμε σε αυτό. Η ανακάλυψη της έννοιας της πηγής του δικαίου αποδίδεται στον Κικέρωνα, ο οποίος άντλησε από την ελληνική φιλοσοφία και εντόπισε τον κυρίαρχο ρόλο που διαδραματίζει η φύση. Η έννοια εξελίχθηκε ώστε να προσδιορίσει όχι το ίδιο το θεμέλιο του δικαίου αλλά τις αρχές που δημιουργούν νόμους. Και να χωρίς αμφιβολία ο λόγος που η έκφραση «πηγή του δικαίου», όσο πολυχρησιμοποιημένη και παρωχημένη και αν είναι, παραμένει από τις πιο διφορούμενες. Η μεταφορά αυτή αναφέρεται πράγματι στην ύπαρξη σημείων εμφάνισης του νομικού κανόνα που θα αποδείκνυαν ταυτόχρονα τη βάση του δεσμευτικού του χαρακτήρα. Συγχωνεύεται και μπερδεύεται, δηλαδή, σε μια έκφραση, η αναφορά στην προέλευση του δικαίου και τα συστατικά του θετικού δικαίου. Η ασάφεια δημιουργείται αμέσως ανάμεσα σε αυτό που αποκαλύπτει ο κανόνας δικαίου και σε αυτό στο οποίο βασίζεται, έχοντας ως τελικό ερώτημα από που προέρχεται ο νόμος και οι κανόνες που διέπουν τη ζωή των ανθρώπων. Τίποτα δεν είναι πολύ σαφές σε αυτή την πρώτη προσέγγιση.

Το ακόλουθο είναι εξίσου διφορούμενο. Η αναζήτηση για την προέλευση του κανόνα φέρνει στο προσκήνιο δύο διαφορετικές ερωτήσεις: ποιο είναι το κοινωνικό γεγονός που τον δικαιολογεί, ποιο είναι το όργανο που τον γεννά; Η πρώτη ερώτηση αφορά τις ίδιες τις αιτίες του κανόνα, τα κινήματα που σε μια συγκεκριμένη στιγμή επιφέρουν την θέσπισή του. Κινήματα ηθικής, για παράδειγμα, που στοχεύουν σε μια νέα νοηματοδότηση του γάμου, του διαζυγίου ή της σχέσης γονέων και τέκνων. Δημογραφικά κινήματα τα οποία επιδιώκουν να προκαλέσουν μεταρρυθμίσεις στη συνταξιοδότηση ή την κοινωνική πρόνοια. Οικονομικά κινήματα που προτρέπουν σε αναμόρφωση του ενοχικού δικαίου και του δικαίου του ανταγωνισμού. Οικολογικά κινήματα τα οποία οδηγούν, πρέπει να παραδεχτούμε, σε βαθιές αλλαγές στη νομοθεσία μας. Σε αυτό το σημείο θα μιλήσουμε για τις πραγματικές πηγές του δικαίου, μια έκφραση που αναφέρεται στις κάπως εξωτερικές αιτίες του κανόνα, αυτές τις

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ- ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΑ

δημιουργικές δυνάμεις του δικαίου, οι οποίες είναι η κινητήριος δύναμη, σύμφωνα με τη φράση του George Ripert. Βρισκόμαστε στο στάδιο της γένεσης του κανόνα. Ωστόσο, όλο και περισσότερο, αυτές οι τελικές αιτίες του αναφέρονται μόνο σε συγκυριακούς λόγους αιτιολογήσεως ή ακόμα και σε απλά γεγονότα στα οποία οι πολιτικοί μας νομίζουν ότι μπορούν να απαντήσουν με νόμους. Πρόκειται περί μιας κοντόφθαλμης οπτικής.

Όταν διερευνούμε την προέλευση του κανόνα, αναρωτιόμαστε ποιο όργανο τον γεννά. Σε αυτό το σημείο, οι νομικοί προσπαθούν να διακρίνουν, όσο καλύτερα μπορούν, ανάμεσα στα όργανα του κοινωνικού συνόλου τα οποία έχουν την ικανότητα να διατυπώσουν τους κανόνες δικαίου και να επιβεβαιώνουν τον δεσμευτικό χαρακτήρα τους. Σε αυτή την κλασική προσέγγιση της γένεσης του δικαίου, μια προσέγγιση σχεδόν καθολικά αποδεκτή στις μέρες μας, η λέξη «πηγή» προορίζεται για αυτό που ονομάζουμε ειδικότερα τυπικές πηγές δικαίου, τις μόνες κατάλληλες να δημιουργούν, με τίμημα ακριβείς διαδικασίες διατύπωσης, γενικούς δεσμευτικούς κανόνες: αναφερόμαστε λοιπόν στους τρόπους παραγωγής κανόνων δικαίου. Αυτή η φορμαλιστική προσέγγιση θα εξελιχθεί στην αυγή του 19^{ου} και μέχρι τον 20^ο αιώνα, σύμφωνα με τον Gény. Μπορεί να είναι νόμος, κατ' εξοχήν πηγή, διότι είναι θεμιτός, με την έννοια ότι εκφράζει τη γενική βούληση και πηγάζει από τους εκπροσώπους του Έθνους (Σύνταγμα, άρθρο 3: «η εθνική κυριαρχία ανήκει στο λαό ο οποίος την ασκεί μέσω των εκπροσώπων του και μέσω του δημοψηφίσματος»), και περιέχει εκ φύσεως δεσμευτικούς κανόνες. Μπορεί να είναι ο δικαστής, μέσα στις οργανωτικές δομές για την θεμελιώδη παρέμβαση του δικαστή στην πολιτεία, αγγελιαφόρος του νόμου, δημιουργός ειρήνης και αρμονίας, ερμηνευτής μιας ανώτερης βούλησης. Μπορεί να είναι ο γηραιότερος της ομάδας ή ο ερμηνευτής των πρακτικών και των συνηθειών, σεβαστών από γενιά σε γενιά και που έχουν λάβει τον δεσμευτικό τους χαρακτήρα από την δημιουργική ισχύ του χρόνου. Μπορεί να είναι ο εκπρόσωπος του Θεού ή των αρχόντων, ο κυρίαρχος —βασιλιάς, κοινοβούλιο, πρόεδρος...— που ασκεί με αυτή την ιδιότητα τον ρόλο του νομοθέτη.

Σε αυτές τις διαφορετικές οπτικές γωνίες, ο κανόνας δικαίου, με συνεχή ή στιγμιαία εμφάνιση, αντλεί τη δύναμή του, πέραν από τους μύθους ή τους θρύλους, από μια νομιμοποίηση προελεύσεως, μέσω των δικαστών, των εθίμων ή των νόμων που την διακηρύσσουν ή την εκφράζουν. Και είναι χωρίς καμία αμφιβολία αυτή η νομιμότητα προελεύσεως που ευνόησε τη βιωσιμότητα της έκφρασης «πηγή του δικαίου».

Ωστόσο, αυτή η αντίληψη, αν δεν θεωρείται ξεπερασμένη, τουλάχιστον αμφισβητείται ευρέως στο σύγχρονο δίκαιο μας, το οποίο χαρακτηρίζεται από πλήθος πηγών. Η παγκοσμιοποίηση και ο εξευρωπαϊσμός του δικαίου έχουν διαταράξει την ειρηνική αναπαράσταση των πηγών του δικαίου που βασίζονται στους νόμους. Η υπεροχή του νόμου είναι πλέον δείγμα του παρελθόντος. Έχει ξεπεραστεί από τις υπερνομοθετικές πηγές καθώς και τις πηγές που ονομάζονται κατ' εξουσιοδότηση πηγές, σύμφωνα με μια έκφραση η οποία εσφαλμένα θέλει να σεβαστεί την πυραμιδική αναπαράσταση των πηγών. Στην πραγματικότητα μιλάμε για πολλαπλασιασμό των πόλων προέλευσης της νομιμότητας, γεγονός που επισημαίνει την αποδυνάμωση του Κράτους και, όπως θα δούμε, υποχρεώνει στην υπέρβαση της πυραμιδικής αντίληψης των πηγών του δικαίου.

282 «Μικρές πηγές». Το πιο αξιοσημείωτο φαινόμενο συνδέεται με την σημαντική ανάπτυξη των κατ' εξουσιοδότηση πηγών, τόσο δημοσίων όσο και ιδιωτικών, εξουσιοδοτημένες από το Κράτος ή αυθόρμητων. Τα μη δεσμευτικά μέσα —

γνωμοδοτήσεις, συστάσεις, εγκύκλιοι, ανακοινωθέντα, κτλ.— παίζουν όλο και μεγαλύτερο ρόλο. Χαρακτηριστικά, ο πολλαπλασιασμός των ανεξάρτητων διοικητικών αρχών συμβολίζει σαφώς την ανάπτυξη ενός δικαίου τεχνικού και διαπραγματεύσιμου. Σηματοδοτούν ενός είδους αποκέντρωση της άσκησης κανονιστικής εξουσίας και μεταφράζουν αν όχι την αδυναμία του Κράτους, τουλάχιστον την προφανή παρακμή του. Με αυτές αναπτύσσεται το «ήπιο δίκαιο» (soft law) και η διαφοροποίηση μεταξύ του κανόνα δικαίου και της υποχρεωτικότητας (βλ. παρ. 430). Με μια παρόμοια οπτική, οι επαγγελματίες τείνουν να αυτορυθμίζονται και η ίδια η επιχείρηση γίνεται κέντρο παραγωγής κανόνων, με αποδέκτες εργαζόμενους, διευθυντές, καθώς και εξωτερικούς παρόχους υπηρεσιών. Τα συνδικάτα, οι επαγγελματικοί σύλλογοι, οι ομοσπονδίες, τα σωματεία και οι επιχειρήσεις καταρτίζουν τους κανόνες τους. Το δίκαιο πηγάζει από παντού.

283 Ποικιλότητα και περιπλέξεις. Επίσης, αυτό που χαρακτηρίζει τις πηγές του δικαίου μας είναι πρώτα απ' όλα η προέλευσή τους, δείγμα μιας αφθονίας που καθιστά περίπλοκη την λειτουργία της έννομης τάξης μας (Κεφάλαιο 1). Στο βαθμό που οι αντιθέσεις των πηγών δεν λείπουν στις μέρες μας, υποχρεώνουν κάθε καλό νομικό να αποκτήσουν τις καίριες δεξιότητες επίλυσης των διαφορών (Κεφάλαιο 2).

Κεφάλαιο 1 Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

284 Διαπίστωση. Το εξ' αντικειμένου δίκαιο, δηλαδή το σύνολο των κανόνων που διευθετούν τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων, δεν αποτελεί ένα ενιαίο ή ακόμα και μονιστικό σώμα. Έτσι, πρέπει να σημειώσουμε την ύπαρξη διάφορων πλουραλισμών. Ως εκ τούτου, υπάρχει μια εθνική τάξη και διεθνείς τάξεις, πηγές δημόσιας προέλευσης και πηγές ιδιωτικής προέλευσης, κανόνες δεσμευτικοί και άλλα κίνητρα; Πώς να τα ταξινομήσουμε; Πρέπει να τα ταξινομήσουμε;

285 Ιεραρχία των πηγών του δικαίου; Η ιδέα πως οι πηγές του δικαίου οργανώνονται με ιεραρχική μορφή υποστηρίχθηκε από τον Hans Kelsen, αυστριακό νομικό, το 1934, σε ένα κλασικό του έργο. Σύμφωνα με αυτή τη αντίληψη, όλες οι πηγές αντλούν την εγκυρότητά τους από μια ανώτερη πηγή, η οποία εξουσιοδοτεί τον δημιουργό της να την θεσπίσει. Για να γίνει αυτό, η ανώτερη πηγή πρέπει να γίνεται σεβαστή, να συμμορφώνονται σύμφωνα με αυτή. Η έκφραση αυτή έχει εισαχθεί από τη νομική θεωρία. Έχει επίσης κατοχυρωθεί στη νομοθεσία, την ίδια στιγμή που ορισμένοι υποστήριζαν ότι δεν υπάρχει. Μάλιστα, στον νόμο της 16^{ης} Δεκεμβρίου 1999 ο οποίος εξουσιοδοτεί την κυβέρνηση, μέσω δικαστικής απόφασης, να κωδικοποιεί το νομοθετικό μέρος ορισμένων κωδίκων στο πλαίσιο του πάγιου δικαίου (βλ. παρ. 495), αποφασηνίστηκε ως εξής: «Οι κωδικοποιημένες διατάξεις είναι αυτές που βρίσκονται σε ισχύ τη στιγμή της δημοσίευσης των δικαστικών αποφάσεων με μόνη επιφύλαξη» — και αυτό είναι το σημαντικό κομμάτι!— « τις τροποποιήσεις που θα καταστούν απαραίτητες για την διασφάλιση του σεβασμού της ιεραρχίας των πηγών του δικαίου και τη συντακτική συνοχή των κειμένων που συγκεντρώθηκαν κατ' αυτό τον τρόπο και τον εναρμονισμό του κράτους δικαίου...» (L. no. 99-1071, άρθ. 1ο, εδ. 3). Η αναφορά εμφανίζεται σε πολλά κείμενα που παρέχουν εξουσιοδότηση στην κυβέρνηση να επεξεργάζεται, μέσω διατάξεων, κώδικες του πάγιου δικαίου. Το Συνταγματικό Δικαστήριο, στη νομολογία του, επίσης αναγνωρίζει την ύπαρξή της, «στην εσωτερική έννομη τάξη»— θα μπορούσε άλλωστε να κάνει διαφορετικά; Το Ακυρωτικό Δικαστήριο αναφέρεται επίσης ρητά σε αυτή για να δικαιολογήσει την υπεροχή της συνθήκης επί του νόμου.

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ- ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΑ

Η ύπαρξη ιεραρχίας πρέπει στη συνέχεια να ερμηνευθεί τυπικά, ως προς τις κατηγορίες πηγών και προϋποθέτει μια κάθετη σχέση μεταξύ τους. Οριζοντίως, δεν μπορεί να επιλύσει οργανωτικά προβλήματα που προκύπτουν από την συνύπαρξη των κανόνων. Συνεπώς, δύο απλοί νόμοι είναι, με αυτή την έννοια, ίσοι, δηλαδή μπορούν να συνυπάρξουν. Ωστόσο, δεν αποκλείεται αυτή η συνύπαρξη να είναι προβληματική και να χρειαστεί να ξεπεραστούν αντιφάσεις και αντιπαραθέσεις, δίνοντας προτεραιότητα σε έναν από αυτούς έναντι του άλλου, ή των άλλων, ανάλογα με την εξειδίκευση (βλ. παρ.565) ή τη συγκυρία.

Όπως παρουσιάζεται στο πλαίσιο του εσωτερικού δικαίου που απορρέει από το Σύνταγμα της 4^{ης} Οκτωβρίου 1958, η ιεραρχία των πηγών του δικαίου έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς συμπεριλαμβάνει το γεγονός ότι ένα κείμενο κατώτερης κατηγορίας υπόκειται γενικά, ως προς το κύρος του, στην συμμόρφωσή του με τους κανόνες ανώτερης κατηγορίας. Διάφορα ένδικα μέσα επιδιώκουν λοιπόν να διασφαλίσουν τον σεβασμό προς αυτή την ιεραρχία, σε καμία όμως περίπτωση δεν αποκλείει εν προκειμένω πολλά κενά και αβεβαιότητες στα οποία θα πρέπει να επανέλθουμε.

286 Μια πυραμίδα. Αυτή η κάθετη προσέγγιση οδηγεί στην παρουσίαση των πηγών του δικαίου με μορφή πυραμίδας. Όπως αναφέραμε προηγουμένως, όπως ο δικαστής στοχεύει την επιχειρηματολογία του σε έναν συλλογισμό, αντίστοιχα οι νομικοί αρέσκονται να διαβεβαιώνουν πως η κατάταξη των πηγών του δικαίου γίνεται με μορφή πυραμίδας. Πρόκειται για μια κλασική και οικεία εικόνα, μιας και παρουσιάζει την καθοδική κατεύθυνση και τις πηγές του δικαίου που αντλούν την νομοθετική τους εξουσία από μια ανώτερη πηγή. Η απεικόνιση αυτή προέρχεται από τον Kelsen, σύμφωνα με τον οποίο ένα δικαιοσύστημα «δεν είναι ένα σύμπλεγμα κανόνων σε ισχύ, ο ένας δίπλα στον άλλο, αλλά μια πυραμίδα ή μια ιεραρχική δομή πηγών δικαίου που υπόκεινται η μία στην άλλη, είτε ανώτερες είτε κατώτερες». Σε αυτή την κελσιανική προσέγγιση, στην κορυφή της πυραμίδας βρίσκεται ο «θεμελιώδης κανόνας», οποίος έχει στόχο την αναγνώριση των αρμοδιοτήτων του ιστορικά πρώτου συντακτικού νομοθέτη: «ο θεμελιώδης κανόνας είναι η κοινή πηγή της νομιμότητας όλων των πηγών δικαίου που εμφανίζονται σε μια και μοναδική σειρά». Αυτός ο θεμελιώδης κανόνας (Grundnorm) παρέχει τη νομιμότητα των πηγών του δικαίου. Ακολουθούν οι επίσημες πηγές, το Σύνταγμα και, κατεβαίνοντας, οι διεθνείς συνθήκες, οι νόμοι και οι κανονισμοί. Η βάση αποτελείται από μεμονωμένους κανόνες δικαίου (δικαστικές αποφάσεις, διοικητικές πράξεις και μονομερείς δικαιοπραξίες). Η ιεραρχική και οιονεί μηχανιστική αναπαράσταση ενός συνόλου πηγών οργανωμένων με μεταξύ τους σχέσεις παρουσιάζεται πάντα σαν υπόδειγμα εξαιτίας της απλότητάς της καθώς και της διδακτικής της αξίας

287 Δίκτυα και ρίζωμα. Η οικεία εικόνα της πυραμίδας πρέπει να απορριφθεί ή τουλάχιστον να τεθεί σε μια προοπτική η οποία δεν αποκλείεται να αποδειχθεί αμφιλεγόμενη. Και αυτό επειδή, αρχικά, οι ιεραρχικές σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στις πηγές του δικαίου, ακόμα και αν υπάρχουν, είναι οργανωμένες με διανεμητικό και σχετικό τρόπο: το Σύνταγμα υπερισχύει της διεθνούς σύμβασης στην εσωτερική έννομη τάξη, αλλά το αντίθετο συμβαίνει στην διεθνή έννομη τάξη. Γενικότερα, ο πολλαπλασιασμός των πηγών, συγκεκριμένα των ευρωπαϊκών και των συνταγματικών, και η επιρροή που ασκούν οι δικαστές στη διαμόρφωσή τους οδηγεί σε αυτό που αποκαλούμε «ασυνεχείς ιεραρχίες», ή ακόμα και «διαπλεκόμενες ιεραρχίες». Αφετέρου, και κυρίως, το Κράτος δεν είναι η μόνη πηγή δικαίου και το δίκαιο δεν απορρέει πάντα καθέτως. Έχει ορθώς γραφτεί ότι «η δενδροειδής δομή διασπάται,

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ- ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΑ

εφόσον ο πολλαπλασιασμός των πηγών δημιουργίας του δικαίου δεν μπορεί πάντα να προέρχεται από ένα και κύριο σημείο». Το ευρωπαϊκό δίκαιο, το οποίο υπερτερεί, δεν οργανώνεται με μορφή πυραμίδας, η οποία βασίζεται κυρίως στην υπεροχή της εθνικής νομοθεσίας. Βάσει διάφορων παραδοχών, το δίκαιο γεννιέται κυρίως από όργανα τα οποία ρυθμίζουν ολόκληρους τομείς και των οποίων οι ίδιες οι αρμοδιότητες θεωρούνται πιστοποίηση νομιμότητας. Οι ανεξάρτητες διοικητικές αρχές, οι επιτροπές, οι οργανισμοί είναι πηγές δικαίου αλλά δεν έχουν σταθερό και πάγιο επίπεδο στην πυραμίδα των πηγών. Πρέπει να προσθέσουμε πως και οι πρακτικές δεν είναι εξίσου ενσωματωμένες.

Συνεπώς, αυτή η πυραμιδική αναπαράσταση πρέπει να αναθεωρηθεί, με την προσθήκη, ή σε ορισμένες περιπτώσεις, την αντικατάστασή της με την εικόνα του δικτύου, ή ακόμα και του ριζώματος, που ήδη αναφέραμε (βλ. παρ. 163), σύμφωνα με ένα σχήμα οικείο στις αποκεντρωμένες δομές, χωρίς ιεραρχική εξουσία. Βρισκόμαστε μπροστά σε ένα νέο μοντέλο διάδοσης του δικαίου, με τρόπους που έρχονται σε ρήξη με την ιεραρχία και την κεντρική εξουσία, ή έχουν ακόμα και σκοπό να την αποφύγουν. Οι γνωμοδοτήσεις, οι συστάσεις, τα ανακοινωθέντα και κάθε είδους μηνύματα συμμετέχουν σε ένα νέο σύμπαν, αυτό των νομικών δεδομένων. Τα όργανα είναι τμηματοποιημένα, οι αρμοδιότητές τους αποσπασματικές, το δίκαιο που παράγουν διαδίδεται με τη βοήθεια ανεπίσημων μηχανισμών. Παραθέσαμε ήδη την περιγραφή των G. Deleuze και F. Guattari για τις μορφές ανάπτυξης του ριζώματος, η οποία προχωρεί, όπως υπογραμμίζουν, «με μεταβολή, επέκταση, κατάκτηση, σύλληψη, διάτρηση».

288 Παρουσίαση. Είναι τόσο οικεία η διαδικασία της ταξινόμησης. Το δικό μας νομικό σύστημα ωστόσο δεν είναι πλέον κατάλληλο για κάτι τέτοιο. Η ιεραρχία των κανόνων δικαίου δεν μπορεί να εξηγήσει τον κατακερματισμό των πηγών. Αν ξεκινήσουμε από τον νόμο, αν κοιτάξουμε πάνω ή κάτω από αυτόν, θα ήταν σαν να προσεγγίζουμε το νομικό μας σύστημα μέσα από το παρωχημένο πλαίσιο παρατήρησης μιας άλλης εποχής. Ο διαχωρισμός των εσωτερικών πηγών από τις διεθνείς θα παράβλεπε το γεγονός ότι μερικές φορές αυτές αλληλοσυνδέονται και ότι οι δύο αυτές έννομες τάξεις είναι αλληλένδετες. Η διάκριση των γραπτών πηγών από τις υπόλοιπες θα ήταν μεγάλος κόπος για να παραχθεί ένα ανούσιο αποτέλεσμα, αφού δεν φαίνεται τι αποτέλεσμα αναμένεται να έχει αυτό το κριτήριο. Η προέλευση, η διάδοση, ο πολλαπλασιασμός επιβάλλουν την συλλογή κομμάτι-κομμάτι των διάφορων πηγών που αποτελούν τον πλούτο του δικαίου μας και την ισχύ των αλλαγών του. Ας ξεκινήσουμε!

Ενότητα 1 Το Σύνταγμα

289 Η έννοια του Συντάγματος. Η ανάπτυξη των Κρατών πάντα αντιπροσωπεύεται από την προοδευτική εμφάνιση ενός συνόλου κανόνων που σκοπεύουν να εξασφαλίσουν, σε κάθε πόλη, σε κάθε χώρα, σε κάθε έθνος, τη μεταβίβαση και την άσκηση της εξουσίας. Η έκφρασή τους μπορεί να έχει εθιμική μορφή, η διατήρηση ή η επανάληψη ορισμένων συμπεριφορών που συνεπάγονται, μέσω του συνδυασμού της επιρροής του χρόνου και της βούλησης, την ύπαρξη εθιμικών συνταγμάτων. Αυτή η προσέγγιση χαρακτηρίζει την συνταγματική ιστορία της Αγγλίας: αρχικά με επαναλαμβανόμενες πρακτικές, στις οποίες προστέθηκαν οι Χάρτες, σήμερα, το συνταγματικό δίκαιο της Μεγάλης Βρετανίας παραμένει εν μέρει εθιμικό. Στην Αρχαία Γαλλία, τα όργανα λειτουργούσαν στο πλαίσιο ενός μη γραπτού συνταγματικού δικαίου: οι «θεμελιώδεις νόμοι του Βασιλείου».

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ- ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΑ

Αυτό, όμως, δεν σημαίνει πως στο μακρινό παρελθόν δεν υπήρχαν γραπτά συντάγματα. Κατά την αρχαιότητα, οι ελληνικές πόλεις-κράτη είχαν θεσπίσει συντάγματα. Στη Ρώμη, η λειτουργία των πολιτικών οργάνων βασιζόταν σε ακριβείς διατυπώσεις.

Πολύ αργότερα ήρθε η εποχή των σύγχρονων συνταγμάτων, με χαρακτηριστικό το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών (1776) και έπειτα με το γαλλικό Σύνταγμα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1791. Αυτά τα γραπτά συντάγματα βασίζονταν στη επιρροή των φιλοσοφικών δογμάτων του κοινωνικού συμβολαίου, της καθιέρωσης της αστικής κοινωνίας και στη συνέχεια της κοινωνίας των πολιτών, απορρέοντας από μια αρχική κοινωνική συμφωνία. Αυτή η γραπτή συμφωνία έθετε τους κανόνες σχετικά με την άσκηση της εξουσίας. Το Σύνταγμα τίθεται στην κορυφή της ιεραρχίας των πηγών του δικαίου. Τείνει να κυβερνά εξ' ολοκλήρου την οργάνωση και τη λειτουργία των οργάνων. Παραδειγματικά και συμβολικά, τα σύγχρονα συντάγματα «είναι αποφασιστικά, αφηρημένα και γενικευτικά».

Στο γαλλικό δίκαιο, από την 5^η Δημοκρατία, το Σύνταγμα της 4^{ης} Οκτωβρίου 1958 βρίσκεται στην κορυφή της ιεραρχίας των γραπτών πηγών. Με μια απόφαση της 23^{ης} Αυγούστου 1985, με θέμα της εξέλιξης της Νέας Καληδονίας, το Συνταγματικό δικαστήριο διατύπωσε αυτή την υπεροχή, ιδιαίτερα διευκρινίζοντας ότι ένας από τους λόγους του συνταγματικού ελέγχου «έχει σκοπό να επιτρέπει στον ψηφισμένο νόμο, ο οποίος εκφράζει την συλλογική βούληση σύμφωνα με τον Σύνταγμα, να τροποποιηθεί χωρίς καθυστέρηση προς αυτό τον σκοπό». Έτσι όλοι οι νόμοι είναι σύμφωνοι με το Σύνταγμα. Το τελευταίο, κάθε άλλο παρά σταθερό, εξελίσσεται υπό την επίδραση των αναθεωρήσεων— 24 από το 1958— αλλά και υπό την επιρροή της νομολογίας του Συνταγματικού δικαστηρίου.

290 Το περιεχόμενο του Συντάγματος. Τα παραπάνω αφορούν τα συντάγματα με την τυπική έννοια του όρου, όσον αφορά τις εκφάνσεις τους, είτε εθιμικές είτε γραπτές. Όμως, είναι εξίσου σημαντικό να τα αναλύσουμε από μια υλική άποψη, η οποία οδηγεί στη μελέτη του περιεχομένου τους και αποκαλύπτει ότι τα συντάγματα μπορούν να είναι σαφή ή ασαφή και, κυρίως, σύντομα ή εκτενή.

Αν παραβλέψουμε τις τυχαίες διατάξεις που οφείλονται σε ιστορικές συγκυρίες, ή ακόμα και τις ιδιαίτερες διακηρύξεις που οι περιστάσεις γύρω από τη σύνταξη του Συντάγματος μπορεί να κατέστησαν πολιτικά αναγκαίες (π.χ. η πρωτεύουσα του κράτους, μια επίσημη θρησκεία), μπορούμε να διακρίνουμε τριών ειδών διατάξεις.

Οι πρώτες, απαραίτητες, συμφυείς σε όλα τα γραπτά συντάγματα, αφορούν την ύπαρξη, τη δομή και τη λειτουργία των δημοσίων αρχών. Αυτές διατυπώνονται στο Σύνταγμά μας. Εκεί βρίσκονται οι κανόνες σχετικά με την κρατική κυριαρχία, τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, την Κυβέρνηση, το Κοινοβούλιο, τις διεθνείς συνθήκες και συμφωνίες, του Συνταγματικού δικαστηρίου... Η μελέτη των διαφορών αυτών κανόνων εμπίπτει στο συνταγματικό δίκαιο (βλ. παρ. 170).

Το ίδιο ισχύει, εν μέρει, και για άλλα σύνολα διατάξεων που εμφανίζονται, κατά περίπτωση, στα συνταγματικά κείμενα, συχνότερα με μορφή διακήρυξης ή προοιμίου που προηγούνται των κανόνων που διέπουν τα όργανα. Ανάμεσα σε αυτά εμφανίζονται, τελικά, οι σχετικές με την οικονομική ή κοινωνική οργάνωση αρχές. Θεσπίζονται συχνά με τη μορφή προγραμμάτων, κατευθυντήριων γραμμών, συμβουλών, προθέσεων, αρχών σχετικών με την οικονομική ή κοινωνική οργάνωση. Υπήρχαν, κατά

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ- ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΑ

την 4^η Γαλλική Δημοκρατία, στο προοίμιο του Συντάγματος της 27^{ης} Οκτωβρίου 1949, όχι όμως σε αυτό του 1958.

Ένα τρίτο είδος διατάξεων, σχετικών με τις διακηρύξεις δικαιωμάτων, είναι εντελώς διαφορετικό. Φιλοσοφικές σε πνεύμα και εμφάνιση, αυτές οι διατάξεις διατυπώνουν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του ανθρώπου και του πολίτη. Σε ολόκληρη την ιστορία των συνταγμάτων, η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη της 26^{ης} Αυγούστου 1789, η οποία στη συνέχεια τοποθετήθηκε στη αρχή του Συντάγματος του 1791, θεωρήθηκε ότι είχε παγκόσμιο αντίκτυπο. Επίσης, σχετικά με την ίδια, θεωρείται ένας ιζηματοειδής σχηματισμός του γαλλικού δικαίου – για μερικούς θεμελιώδης κληρονομιά του έθνους, απαραίτητη για τη συλλογική μνήμη– συνέδεσε τις Δημοκρατίες μας μεταξύ τους, όπως φαίνεται το πρώτο εδάφιο του προοιμίου του Συντάγματος του 1958: «ο γαλλικός λαός διακηρύσσει πανηγυρικά την προσήλωσή του στα Δικαιώματα του Ανθρώπου και στις αρχές της εθνικής κυριαρχίας όπως ορίστηκαν από το Σύνταγμα του 1789, το οποίο επικυρώνεται και συμπληρώνεται από το προοίμιο του Συντάγματος του 1946». Αυτή η αναφορά στο προοίμιο του Συντάγματος του 1946 είναι πολύ σημαντική καθώς οι προσθήκες που έκανε στη Διακήρυξη του 1789 είναι πολλές και ουσιώδεις. Έτσι, με το πρώτο εδάφιο του διευκρινίζει ότι ο γαλλικός λαός « διακηρύσσει πανηγυρικά», εκτός από «τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του ανθρώπου και του πολίτη που θεσπίστηκαν με την Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του 1789», «τις θεμελιώδεις αρχές που αναγνωρίζουν οι νόμοι της Γαλλικής Δημοκρατίας».

291 Ο έλεγχος της συνταγματικότητας. Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών προϋποθέτει έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων. Είδαμε πως στο δικαίωμα μας σύστημα, αυτός ο έλεγχος πραγματοποιείται, αν όχι αποκλειστικά, τουλάχιστον ως επί το πλείστον (βλ. παρ. 190) από το Συνταγματικό Δικαστήριο.

Ως εκ τούτου, θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι η εξέλιξη αυτού του οργάνου χαρακτηρίστηκε από αυξανόμενη επέκταση του πεδίου στο οποίο αναγνωρίζεται ή φαίνεται να αναγνωρίζεται η εξουσία άσκησης του ελέγχου του, γεγονός που δεν θα μπορούσε παρά να εγείρει ερωτήματα, τουλάχιστον στην αρχή, σχετικά με την νομιμότητα της νομολογίας του.

Σύμφωνα με το σύστημα που προβλέπει το Σύνταγμα του 1958, η παρεμβολή του Συνταγματικού Δικαστηρίου ήταν δυνατή μόνο πριν την επικύρωση του νόμου, πράγμα που σημαίνει απαραίτητα ότι όλοι οι νόμοι που επικυρώθηκαν πριν την έναρξη ισχύος του με το Σύνταγμα του 1958 δεν υπόκεινται στον έλεγχό του. Ακόμα, όμως, έπρεπε να γίνει παραπομπή για τους νόμους που ψηφίστηκαν μετά την έναρξη ισχύος του, κάτι το οποίο αφορά πάντα μια μειοψηφία των νόμων που ψηφίστηκαν από το Κοινοβούλιο, ακόμα και μετά την συνταγματική αναθεώρηση της 29^{ης} Οκτωβρίου 1974 που επέκτεινε το δικαίωμα παραπομπής σε οποιαδήποτε ομάδα 60 βουλευτών ή γερουσιαστών. Επίσης, το σύστημα που τέθηκε σε εφαρμογή έπρεπε να απαλλάξει το μεγαλύτερο κομμάτι του θετικού δικαίου από τον έλεγχο της συνταγματικότητας. Ακόμα και πριν την εισαγωγή του ελέγχου εκ των υστέρων, το Συνταγματικό Δικαστήριο παραδέχτηκε, υπερβαίνοντας τις αρμοδιότητές του, ότι « η νομιμότητα ενός επικυρωμένου νόμου ως προς το Σύνταγμα μπορεί ουσιαστικά να αμφισβητηθεί κατά την εξέταση των νομοθετικών διατάξεων οι οποίες τον τροποποιούν, τον ολοκληρώνουν ή επηρεάζουν το πεδίο εφαρμογής του». Πρόκειται για ένα μικρό βήμα προς τα εμπρός που του επιτρέπει να κηρύξει ως αντισυνταγματική μια διάταξη που βρίσκεται ήδη σε ισχύ. Το σημαντικό θα συμβεί το 2008, όταν οι διάδικοι θα έχουν το

δικαίωμα να εγείρουν προκριματικό ζήτημα συνταγματικότητας στο πλαίσιο δίκης που εκκρεμεί ενώπιον δικαστηρίου. Η συνταγματική αναθεώρηση του 2008 (βλ. παρ.193) κατά τ' άλλα έφερε σημαντική εξέλιξη του ελέγχου της συνταγματικότητας και, επομένως, προώθησε αισθητά την επιρροή του Συντάγματος στην έννομη τάξη μας.

Αυτό δεν συνέβη χωρίς την ανάκυψη διάφορων αντιδράσεων και επιπλοκών— ιδιαιτέρως από την πλευρά του Ακυρωτικού Δικαστηρίου— βλ. παρ. 236. Σε αυτό το σημείο πρέπει να προσθέσουμε μια τεχνική, όχι όμως εντελώς ασήμαντη, παρατήρηση: ο έλεγχος των εν ενεργεία νομοθετικών διατάξεων στο πλαίσιο του προδικαστικού ερωτήματος συνταγματικότητας του νόμου (QPC- *question prioritaire de constitutionnalité*) δεν αφορά τους ίδιους κανόνες που αφορά ο εκ των προτέρων έλεγχος συνταγματικότητας. Θα πρέπει, στην πρώτη περίπτωση, η διάταξη να αντιτίθεται ως προς το QPC, «να προσβάλλει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που εγγυάται το Σύνταγμα», δηλαδή να μην εκπληρώνει τις απαιτήσεις που σχετίζονται με τους στόχους και τις διακριτές αρχές των ελευθεριών. Ο έλεγχος της συνταγματικότητας έχει διαφορετική βάση, ανάλογα με το αν ασκείται εκ των προτέρων ή εκ των υστέρων. Βλ. παρ. 190, 294.

292 Η επέκταση της έννοιας της συνταγματικότητας: το προοίμιο του Συντάγματος του 1958. Για μεγάλο χρονικό διάστημα θεωρούνταν ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο ήταν αρμόδιο, στην ουσία, για τη διασφάλιση της τήρησης των άρθρων 34 και 37 του Συντάγματος, σχετικών με τη διάκριση των αντίστοιχων τομέων του νόμου και του κανονισμού (βλ. παρ. 341). Από αυτή την άποψη, δεν μπορούμε να πούμε ότι εκπληρώθηκε ο επιδιωκόμενος αυτός σκοπός, δηλαδή η υπεράσπιση της Κυβέρνησης έναντι των παρεμβάσεων του Κοινοβουλίου στον τομέα της κανονιστικής εξουσίας.

Με τη φημισμένη του απόφαση της 16^{ης} Ιουλίου 1971 σχετικά με ελευθερία του συνεταιρίζεσθε, το Συνταγματικό Δικαστήριο, επεκτείνοντας τη δικαιοδοσία του πολύ περισσότερο από αυτό που σκόπευαν οι συντάκτες του Συντάγματος, ενσωματώνοντας στην έννοια της συνταγματικότητας, βάσει της οποίας αξιολογεί τη συμμόρφωση των νόμων, το προοίμιο του Συντάγματος του 1958 και, μέσω μιας σειράς παραπομπών, τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789, το προοίμιο του Συντάγματος του 1946, καθώς και τις θεμελιώδεις αρχές που αναγνωρίζουν οι νόμοι της Γαλλικής Δημοκρατίας. Έτσι προκύπτει ένας ποσοτικός μετασχηματισμός σχετικά με τον αριθμό των κανόνων που ελέγχονται: Το Σύνταγμα μπορεί να θεωρηθεί ένα «κείμενο με 135 άρθρα», των οποίων ο νομικός χαρακτήρας δεν πρέπει πλέον να αμφισβητείται. Το Συνταγματικό Δικαστήριο μπόρεσε, όχι μόνο να αποφανθεί σχετικά με τη συμμόρφωση των νόμων στις αρχές και τους κανόνες που περιλαμβάνονται στο Σύνταγμα —αρχή της αρχής της μη διακριτικής μεταχείρισης (Σύντ. άρθ. 2), ισότητα ψήφου (Σύντ. άρθ. 3), αρχή του αυτοδιοίκητου των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης (Σύντ. αρθ.34 και 72), ατομική ελευθερία στο βαθμό που ανατίθεται στη φροντίδα της δικαστικής αρχής (Σύντ. άρθ. 66) κτλ.— αλλά και στα δικαιώματα και τις ελευθερίες που κατοχυρώνονται από την αναφορά στο προοίμιο. Η έννοια της συνταγματικότητας έχει εμπλουτιστεί περαιτέρω, όπως αποδεικνύει ο Χάρτης προστασίας του περιβάλλοντος, τον οποίο ελέγχει πλέον το Συνταγματικό Δικαστήριο. Έτσι προέκυψε επίσης ένας ποιοτικός μετασχηματισμός της φύσης του ελέγχου του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Έγινε έτσι προστάτης των δικαιωμάτων και των ελευθεριών ενώπιων του νόμου, κάτι που αποτελεί πλέον πρωταρχικό καθήκον της σύγχρονης αντίληψης του

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ- ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΑ

κράτους δικαίου που επικρατεί στην πλειονότητα των δημοκρατιών του δυτικού κόσμου. Αυτό οδήγησε επίσης σε αλλαγή της θέσης του Συντάγματος στην έννομη τάξη μας: τα πρότυπα αναφοράς περιέχουν πλέον μια σειρά κανόνων και αρχών σχετικών με τα δικαιώματα και τις ελευθερίες, η επιρροή τους πιθανώς να γίνει αισθητή σε πολλούς τομείς, σε τέτοιο βαθμό ώστε έχει λεχθεί ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο έχει εισάγει το συνταγματικό δίκαιο σε διάφορους άλλους κλάδους του δικαίου.

Livre 2 Les composantes du droit

Chapitre 1 L'éclatement des sources

Chapitre 2 Les conflits de sources

280 Présentation. Que l'on parle de phénomènes juridiques ou de situations juridiques, l'on observe la fréquence d'utilisation du mot droit dans ses deux sens possibles : ensemble de règles de conduite régissant, dans une société donnée, les rapports entre les hommes (droit objectif) ; prérogatives que le droit reconnaît à un individu ou à un groupe d'individus et dont ceux-ci peuvent se prévaloir dans leurs relations avec les autres (droits subjectifs).

Si la réalisation du droit repose sur une adéquation satisfaisante de ses composantes, ce que l'on envisagera dans le Livre 3 du présent ouvrage, il importe au préalable de procéder à une démarche analytique portant sur les divers chemins par lesquels le droit objectif apparaît et se développe¹. Cette approche implique un choix philosophique fondamental relatif à la précession du droit objectif sur les droits subjectifs ou des droits subjectifs sur le droit objectif, voire à la distinction de ceux qui croient au droit naturel et de ceux qui n'y croient pas.

281 Les « sources » du droit. Quand on parle de sources du droit, on vise là le droit objectif. Concentrons-nous sur lui. C'est à Cicéron, puisant dans la philosophie grecque et remontant à la raison souveraine que la nature exprime, que l'on attribue la découverte de la source du droit². La notion a évolué, pour désigner non pas le fondement même du droit mais les autorités qui créent la règle. Voilà sans doute pourquoi l'expression de « source du droit », si utilisée et si banale soit-elle, n'en reste pas moins des plus équivoques³. La métaphore renvoie en effet à l'existence de points d'émergence de la règle juridique qui révéleraient en même temps ce qui fonde le caractère obligatoire de celle-ci. Elle mêle et confond donc en une même expression la référence à l'origine du droit et les composantes du droit positif. L'incertitude s'introduit aussitôt dans les esprits entre ce qui révèle la règle de droit et ce qui la fonde, avec pour question ultime de savoir d'où viennent le droit et les règles qui régissent la vie des hommes. Rien de bien clair dans cette première approche.

La suite est également ambivalente. Chercher d'où vient la règle renvoie en effet à deux questionnements différents : quel est le fait social qui la justifie ; quel est l'organe qui lui donne jour ? La première question porte sur les causes mêmes de la règle, ces mouvements qui viennent, à un moment donné, justifier sa consécration. Mouvements des mœurs, par exemple, qui vont conduire à l'avènement d'une conception renouvelée du mariage, du divorce ou de la filiation. Mouvements de la démographie, qui vont entraîner une réforme des retraites ou de la protection sociale. Mouvements de l'économie, qui incitent à une réforme du droit des contrats ou du droit de la concurrence. Mouvements du climat, qui conduisent, enfin faudrait-il dire, à des évolutions en profondeur de notre droit⁴. On parlera ici de sources réelles du droit, expression qui renvoie aux causes en quelque sorte exogènes de la règle, ces forces créatrices du droit, selon l'expression de Georges Ripert, qui en sont le moteur⁵. On est à la genèse de la règle. De plus en plus, ces causes finales de la règle ne renvoient toutefois qu'à des justifications purement conjoncturelles voire à de simples

événements auxquels nos hommes politiques croient pouvoir répondre à coup de lois et de droit. Une courte vue.

La deuxième question, lorsqu'on s'enquiert de l'origine de la règle, consiste à se demander quel est l'organe qui lui donne naissance. Sur ce point, les juristes essayent, tant bien que mal, de distinguer, parmi les organes du corps social, ceux qui ont qualité pour exprimer la règle de droit et en affirmer le caractère obligatoire. Dans cette approche classique de la genèse du droit⁶, approche aujourd'hui presque unanimement répandue, on réserve alors le mot source à ce que l'on appelle de manière plus précise les sources formelles du droit, seules aptes à générer, au prix de procédures d'élaboration précises, des règles générales obligatoires : on évoque alors les modes de production des règles de droit. Cette approche formaliste sera développée, à la frontière des XIXe et XXe siècles, par Gény⁷. Ce peut être la loi, source par excellence parce qu'elle est à la fois légitime en ce qu'elle exprime la volonté générale et émane des représentants de la Nation (Const., art. 3 : « la souveraineté nationale appartient au peuple qui l'exerce par ses représentants et par la voie du référendum »), et regroupe des règles obligatoires par nature⁸. Ce peut être le juge, dans les systèmes ordonnés sur l'intervention fondamentale du magistrat dans la cité, messenger du juridique, faiseur de paix et d'harmonie, interprète de quelque volonté supérieure. Ce peut être l'ancien dans le groupe ou l'interprète des usages et pratiques respectés de génération en génération, et puisant leur caractère obligatoire dans la puissance créatrice du temps. Ce peut être le représentant de Dieu ou du peuple souverain, le souverain – roi, parlement, président... – exerçant à ce titre le rôle de législateur.

Dans ces diverses perspectives, la règle de droit, d'apparition continue ou instantanée, tire sa force, par-delà tant de mythes ou de légendes, d'une légitimité originaire, à travers les juges, les coutumes ou les lois qui la déclarent ou l'expriment. Et sans doute est-ce cette idée de légitimité originaire qui a favorisé la pérennité de l'expression de source du droit.

Cette conception est toutefois sinon dépassée du moins largement remise en cause dans notre droit contemporain, caractérisé par une profusion des sources. L'internationalisation et l'eupéanisation du droit ont largement ébranlé la paisible représentation de sources du droit reposant sur la loi⁹. La superbe de la loi est désormais un témoignage du passé. Surpassée par des sources supra-législatives, elle est également dépassée par des sources que l'on dit souvent infra-législatives, selon une expression qui se veut respectueuse, à tort, de la représentation pyramidale des sources. En réalité, on évoque là un foisonnement de pôles d'émergence du juridique, qui marque l'essoufflement de l'État et, on le verra, oblige à un dépassement de la conception pyramidale des sources du droit.

282 « Petites sources ». Le phénomène le plus notable tient à l'essor considérable des sources infra-législatives, publiques comme privées, déléguées par l'État ou spontanées. Des instruments qui ne sont pas obligatoires – avis, recommandations, circulaires, communiqués, etc. – jouent un rôle croissant. Caractéristique, la multiplication des autorités administratives indépendantes symbolise très nettement l'essor d'un droit technique et négocié. Elles marquent une forme de décentralisation de l'exercice du pouvoir de régulation et traduisent sinon l'impuissance de l'État, du

moins son évident recul. Inévitablement, ces autorités signent la perte de légitimité de la loi. Avec elles, se développent la soft law et la dissociation entre la règle de droit et l'obligatorité (v. ss 430). Dans une perspective similaire, les professionnels tentent de s'autoréguler et l'entreprise elle-même devient un centre de production de règles, à destination des salariés, des dirigeants comme des prestataires extérieurs. Syndicats, ordres professionnels, fédérations, associations et donc entreprises élaborent leurs règles. Le droit jaillit de partout¹⁰.

283 Diversité et entremêlement. Aussi, ce qui caractérise nos sources du droit, c'est avant tout leur éclatement, signe d'une profusion qui rend complexe le fonctionnement de notre ordre juridique (Chapitre 1). Au point que les oppositions de sources ne manquent aujourd'hui pas, obligeant tout bon juriste à maîtriser les clés de résolution des conflits (Chapitre 2).

CHAPITRE 1 L'ECLATEMENT DES SOURCES

284 Constat. Le droit objectif, c'est-à-dire l'ensemble des règles de droit qui gouvernent les rapports des hommes entre eux, ne constitue pas un corps unitaire et même moniste. Et l'on doit ainsi constater l'existence de divers pluralismes. Ainsi existe-t-il un ordre national et des ordres internationaux, des sources d'origine publique et des sources privées, des règles obligatoires et d'autres incitatives. Comment les classer ? Faut-il d'ailleurs classer ?

285 Hiérarchie des normes ? L'idée que les normes juridiques s'agenceraient de façon hiérarchique a été formalisée et théorisée par Hans Kelsen, juriste autrichien, en 1934, dans un ouvrage classique¹. Dans cette conception, toute norme tire sa validité d'une norme supérieure, qui habilite son auteur à l'édicter. Elle doit pour cela respecter la norme qui lui est supérieure, lui être conforme. L'expression a été acclimatée par la doctrine². Elle a même acquis droit de cité dans la législation dans le même temps que d'aucuns soutenaient qu'elle n'existait pas³. En effet, dans la loi du 16 décembre 1999 portant habilitation du gouvernement à procéder, par ordonnance, à la codification de la partie Législative de certains Codes, et ce en termes de droit constant (v. ss 495 s.), il a été précisé : « Les dispositions codifiées sont celles en vigueur au moment de la publication des ordonnances, sous la seule réserve » – et elle est de taille ! – « des modifications qui seraient rendues nécessaires pour assurer le respect de la hiérarchie des normes et la cohérence rédactionnelle des textes ainsi rassemblés et harmoniser l'état du droit... » (L. no 99-1071, art. 1er, al. 3)⁴. La référence a été maintenue dans les nombreux textes habilitant le gouvernement à élaborer, par voie d'ordonnances, des codes à droit constant⁵. Le Conseil constitutionnel, dans sa jurisprudence, reconnaît aussi son existence, « dans l'ordre interne »⁶ – aurait-il pu en être autrement ? La Cour de cassation s'y réfère également expressément pour justifier la primauté du traité sur la loi⁷.

L'existence d'une hiérarchie doit être alors comprise de manière formelle, en termes de catégories de normes, et suppose une relation verticale entre elles. À l'horizontal, elle ne peut en effet régler les problèmes d'agencement que peut soulever la coexistence de règles. Ainsi deux lois ordinaires sont, en ce sens, égales, ce qui veut dire qu'elles ont vocation à coexister. Il n'est pourtant pas exclu que cette coexistence fasse problème et qu'il puisse être nécessaire de surmonter contradictions et antagonismes en faisant

prévaloir l'une d'elles sur l'autre ou sur les autres, en fonction de la spécialité (v. ss 565) ou de la temporalité.

Telle qu'elle se présente dans le cadre du droit interne résultant de la Constitution du 4 octobre 1958, la hiérarchie des normes présente une grande importance, en impliquant qu'un texte d'une catégorie inférieure soit généralement subordonné, quant à sa validité, à sa conformité aux normes d'une catégorie supérieure. Divers moyens juridiques tendent alors à assurer le respect de cette hiérarchie, ce qui n'exclut aucunement à ce sujet nombre de lacunes et d'incertitudes sur lesquelles il va falloir revenir⁸.

286 Une pyramide. Cette conception verticale donne lieu à une représentation des sources du droit sous forme de pyramide. Tout comme on répète que le juge coule son raisonnement dans le moule d'un syllogisme, les juristes aiment affirmer que l'ordonnancement des sources se fait sous la forme d'une pyramide. Image classique et rassurante, car elle témoigne d'un ordre descendant et de sources du droit qui tirent leur habilitation à édicter des règles d'une norme d'un niveau supérieur. L'image est chez Kelsen, selon lequel un système juridique « n'est pas un complexe de normes en vigueur, les unes à côté des autres, mais une pyramide ou hiérarchie de normes qui sont subordonnées les unes aux autres, supérieures ou inférieures »⁹. Dans la conception kelsénienne, le sommet de la pyramide se trouve occupé par la « norme fondamentale » qui a pour objet de reconnaître la compétence du Constituant historiquement premier : « la norme fondamentale est la source commune de la validité de toutes les normes qui appartiennent à un seul et même ordre ». Cette Grundnorm confère aux normes leur validité. Puis viennent les sources formelles, la Constitution et, en descendant, les conventions internationales, les lois et les règlements. La base est constituée des normes juridiques individuelles (jugements, actes administratifs et actes juridiques privés). Pour sa simplicité aussi bien que pour ses vertus didactiques, la représentation hiérarchisée et quasi mécaniciste d'un ensemble de sources agencées les unes par rapport aux autres se présente toujours en modèle.

287 Réseaux et rhizome. L'image rassurante de la pyramide doit être sinon écartée du moins relativisée, ce qui n'est pas sans soulever la controverse¹⁰. En premier lieu, parce que les rapports hiérarchiques entre les sources, même quand ils existent, s'agencent souvent de façon distributive et relative : la Constitution prime la convention internationale dans l'ordre interne, mais c'est l'inverse qui prévaut dans l'ordre international. Plus généralement, la multiplication des sources, notamment européennes et constitutionnelles, et l'influence que les juges tiennent dans leur agencement débouchent sur ce que l'on a nommé des « hiérarchies discontinues »¹¹ ou encore des « hiérarchies enchevêtrées »¹². D'autre part et surtout, l'État n'est pas la seule source du droit tandis que le droit ne coule pas toujours du haut vers le bas. « L'arborescence se dilue a-t-on justement écrit, dans la mesure où la multiplicité des foyers de création du droit ne peut pas toujours être dérivée d'un point unique et souverain »¹³. Le droit européen, prépondérant, ne s'accommode pas d'une conception pyramidale, qui repose avant tout sur le primat du droit étatique. Surtout, dans de nombreuses hypothèses, le droit naît d'institutions qui régulent des secteurs entiers, et dont les compétences propres valent brevet de légitimité. Les autorités administratives indépendantes, les

comités, les agences, sont sources de droit mais n'ont pas un étage réservé et figé dans la pyramide des normes. Ajoutons que les pratiques ne s'y insèrent pas davantage¹⁴.

Aussi faut-il revoir cette représentation pyramidale en lui ajoutant voire, dans certains cas, en lui substituant l'image du réseau¹⁵ ou encore du rhizome, déjà évoquée (v. ss 163), selon un schéma familier aux structures décentralisées, sans autorité hiérarchique. On est en présence d'un nouveau modèle de diffusion du droit, selon des modalités qui rompent avec la hiérarchie et le pouvoir centralisé, voire ont pour but premier de l'éviter¹⁶. Les avis, recommandations, communiqués, voire toute forme de messages, participent d'un univers nouveau, celui des données juridiques. Les institutions sont segmentées, leurs compétences sont parcellaires, le droit qu'elles secrètent se diffuse par propagation, à l'aide de mécanismes informels¹⁷. On a déjà cité la description que font G. Deleuze et F. Guattari des formes de développement du rhizome, qui procède, le soulignent-ils, « par variation, expansion, conquête, capture, piqure »¹⁸.

288 Présentation. On aimerait pouvoir classer, c'est si rassurant. Notre ordre juridique ne s'y prête cependant plus. La hiérarchie des normes est inapte à rendre de l'éclatement des sources. Partir de la loi, pour regarder au-dessus ou en dessous, serait regarder notre univers juridique à partir d'une grille de lecture obsolète, d'un temps qui n'est plus. Distinguer les sources internes des sources internationales serait négliger le fait que celles-ci sont parfois imbriquées aussi dans celles-là, et que les ordres s'interpénètrent. Faire le départ entre les sources écrites et les autres, serait se donner bien du mal pour un résultat sans intérêt, tant on ne voit guère ce que l'on pourrait espérer du critère. L'éclatement, la profusion, le foisonnement obligent à collecter pièce par pièce les différentes sources qui font la richesse de notre droit et la vigueur de ses mutations. Allons-y !

Section 1 La Constitution

289 La notion de Constitution. Le développement des États s'est de tout temps manifesté par l'apparition progressive d'un ensemble de règles destinées à assurer, dans chaque cité, dans chaque pays, dans chaque nation, la dévolution et l'exercice du pouvoir¹⁹. Leur expression a pu revêtir une forme coutumière, la persistance ou la répétition de certains comportements entraînant, par l'effet conjugué du temps et de la volonté, l'existence de constitutions coutumières. C'est cette démarche qui a caractérisé l'histoire constitutionnelle de l'Angleterre : d'abord des pratiques persistantes ; à quoi se sont ajoutées des Chartes ; aujourd'hui, le droit constitutionnel de la Grande-Bretagne demeure partiellement coutumier. Dans l'Ancienne France, les institutions fonctionnaient dans le cadre d'un droit constitutionnel non écrit : les « lois fondamentales du Royaume ».

N'en déduisons pas que, dans un passé lointain, il n'y a pas eu de constitutions écrites. Dans l'Antiquité, les Cités grecques se dotèrent de constitutions. À Rome, le fonctionnement des institutions politiques fut régi par des textes précis.

Longtemps après, est venu le temps des constitutions modernes, marqué principalement par la Constitution des États-Unis (1776), puis par la Constitution française du 3 septembre 1791. Ces constitutions écrites se reliaient à l'influence des doctrines

philosophiques du contrat social, l'établissement de la société civile, puis politique, découlant d'un pacte social originel. Ce pacte écrit fixe les règles régissant l'exercice du pouvoir. La Constitution est au sommet de la hiérarchie des normes. Elle tend à régir complètement l'organisation et le fonctionnement des institutions. Exemplaïres et symboliques, les constitutions modernes « sont volontaristes, abstraites et générales »²⁰.

En droit français, depuis la Ve République, il y a, au sommet de la hiérarchie des normes écrites, la Constitution du 4 octobre 1958. Dans une décision, rendue le 23 août 1985, au sujet de l'évolution de la Nouvelle-Calédonie, le Conseil constitutionnel a d'ailleurs exprimé cette primauté, notamment en précisant que l'un des buts du contrôle de constitutionnalité « est de permettre à la loi votée, qui n'exprime la volonté générale que dans le respect de la Constitution, d'être sans retard amendée à cette fin »²¹. Ainsi, il n'est de loi que conforme à la Constitution²². Celle-ci, loin d'être figée, évolue sous l'influence de révisions – 24 depuis 1958²³ – mais aussi sous l'influence de la jurisprudence du Conseil constitutionnel.

290 Le contenu de la Constitution. Ce qui précède concerne les constitutions au sens formel du mot, relatif à leurs manifestations, coutumières ou écrites. Mais il importe aussi de procéder à leur analyse d'un point de vue matériel, ce qui renvoie à l'étude de leur contenu et révèle que les constitutions peuvent être claires ou obscures, et surtout courtes ou longues.

Abstraction faite de dispositions adventices tenant à des contingences historiques, voire à des affirmations particulières que les circonstances entourant la rédaction de la Constitution ont pu rendre politiquement nécessaires (ex. : la capitale de l'État, une religion officielle), on peut distinguer trois sortes de dispositions.

Les unes, essentielles, inhérentes à toute Constitution écrite, concernent l'existence, la structure et le fonctionnement des pouvoirs publics. Elles sont articulées dans notre Constitution. On y trouve les règles relatives à la Souveraineté, au président de la République, au Gouvernement, au Parlement, aux Traités et accords internationaux, au Conseil constitutionnel... L'étude de ces diverses règles relève du droit constitutionnel (v. ss 170).

Il en va, pour partie, de même d'autres blocs de dispositions figurant, le cas échéant, dans les textes constitutionnels, le plus souvent dans des déclarations ou des préambules précédant les règles régissant les institutions. Parmi elles, figurent éventuellement des principes relatifs à l'organisation économique ou sociale. On y voit affirmés, souvent en termes de programmes, d'orientations, de conseils, d'intentions, des principes relatifs à l'organisation économique et sociale. Il en existait, sous la IVe République, dans le préambule de la Constitution du 27 octobre 1946. Il n'y en a pas dans celui de la Constitution de 1958.

Mais il en va tout différemment d'une troisième sorte de dispositions, relatives aux Déclarations des droits. D'esprit et d'allure philosophiques, ces dispositions énoncent les droits et libertés de l'homme et du citoyen. Dans l'histoire constitutionnelle, la Déclaration des droits de l'homme et du citoyen du 26 août 1789, placée ensuite en tête de la Constitution de 1791, a été appelée à avoir un retentissement universel. Puis, à ce

sujet, une formation sédimentaire du droit français – d’aucuns diront un héritage fondamental de la nation, indispensable à la mémoire collective – a relié entre elles nos Républiques, ainsi qu’en témoigne le premier alinéa du préambule de la Constitution de 1958 : « Le peuple français proclame solennellement son attachement aux Droits de l’homme et aux principes de la souveraineté nationale tels qu’ils ont été définis par la Déclaration de 1789, confirmée et complétée par le préambule de la Constitution de 1946 ». Ce renvoi au préambule de la Constitution de 1946 est d’autant plus important que les compléments que celui-ci a apportés à la Déclaration de 1789 sont nombreux et importants. Ainsi, à son alinéa 1er, il a été précisé que le peuple français « réaffirme solennellement », outre « les droits et libertés de l’homme et du citoyen consacrés par la Déclaration des droits de 1789 », « les principes fondamentaux reconnus par les lois de la République ».

291 Le contrôle de constitutionnalité. La protection des droits et libertés fondamentaux suppose un contrôle de la constitutionnalité des lois. On a vu que, dans notre système juridique, ce contrôle était effectué, sinon exclusivement, du moins principalement (v. ss 190 s.) par le Conseil constitutionnel.

À ce titre, il convient d’observer que l’évolution de cette institution a été marquée par une extension croissante du domaine dans lequel elle s’est reconnu ou vu reconnaître le pouvoir d’exercer son contrôle, ce qui ne pouvait pas ne pas conduire à s’interroger, au moins dans les premiers temps, sur la légitimité de sa jurisprudence²⁴.

Dans le système prévu par la Constitution de 1958, l’intervention du Conseil constitutionnel n’était possible qu’avant la promulgation de la loi, ce qui, nécessairement, faisait échapper à son contrôle l’ensemble des lois promulguées avant l’entrée en vigueur de la Constitution de 1958. Et encore fallait-il, concernant les lois votées depuis, qu’il fût saisi, ce qui ne concerne jamais qu’une partie minoritaire des textes de loi votés par le Parlement, même après que la réforme constitutionnelle du 29 octobre 1974 eut élargi la saisine à tout groupe de soixante députés ou sénateurs. Aussi, le système mis en place devait faire échapper au contrôle de constitutionnalité la majeure partie du droit positif. Avant même que le contrôle a posteriori ne voie le jour, le Conseil constitutionnel a toutefois admis, outrepassant ses pouvoirs, que « la régularité au regard de la Constitution d’une loi promulguée peut être utilement contestée à l’occasion de l’examen des dispositions législatives qui la modifient, la complètent ou affectent son domaine »²⁵. Petite avancée lui permettant de déclarer éventuellement inconstitutionnelle une disposition déjà en vigueur. L’essentiel viendra en 2008, quand les justiciables se verront accorder le pouvoir de poser une question prioritaire de constitutionnalité à l’occasion d’une instance en cours. La réforme constitutionnelle de 2008 (v. ss 193) a alors favorisé un développement considérable du contrôle de constitutionnalité et, par suite, a considérablement accru l’influence de la Constitution dans notre ordre juridique.

Cela ne s’est pas fait sans provoquer diverses résistances et complications – notamment de la part de la Cour de cassation – v. ss 236. À quoi il faut ajouter une observation technique qui n’est pas dépourvue d’importance : le contrôle des dispositions législatives en cours dans le cadre de la QPC ne porte pas sur les mêmes normes que celui qui a lieu dans le cadre du contrôle de constitutionnalité a priori. Il faut, dans la

première hypothèse, que la disposition objet de la QPC, « porte atteinte aux droits et libertés que la Constitution garantit », ce qui exclut notamment les exigences liées à des objectifs et à des principes distincts des libertés²⁶. Le contrôle de constitutionnalité n'a pas la même assiette selon qu'il opère a priori ou a posteriori²⁷. V. ss 190, v. ss 294.

292 L'extension du bloc de constitutionnalité : le préambule de la Constitution de 1958. Assez longtemps, l'on a pensé que le Conseil constitutionnel n'était compétent, pour l'essentiel, que pour veiller au respect des articles 34 et 37 de la Constitution, relatifs à la distinction des domaines respectifs de la loi et du règlement (v. ss 341 s.). De ce point de vue, on ne peut pas dire que l'objectif visé – à savoir la défense du gouvernement contre les empiètements du Parlement sur le domaine du pouvoir réglementaire – a été atteint.

Par sa célèbre décision du 16 juillet 1971 relative à la liberté d'association²⁸, le Conseil constitutionnel, étendant sa compétence bien au-delà de ce qu'avaient voulu les auteurs de la Constitution, a intégré au bloc de constitutionnalité, par rapport auquel il apprécie la conformité des lois, le préambule de la Constitution de 1958 et, par une cascade de renvois, la Déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789, le préambule de la Constitution de 1946, ainsi que les principes fondamentaux reconnus par les lois de la République. D'où une transformation quantitative concernant le nombre des normes contrôlées : la Constitution pouvait être considérée comme un « texte de 135 articles »²⁹ dont la juridicité ne devait plus être contestée. Le Conseil constitutionnel a pu non seulement se prononcer sur la conformité de lois aux principes et règles contenus dans la Constitution – principe de non-discrimination et respect des croyances (Const., art. 2), égalité du suffrage (Const., art. 3), libre administration des collectivités locales (Const., art. 34) ou territoriales (Const., art. 72), liberté individuelle en tant que celle-ci est confiée à la garde de l'autorité judiciaire (Const., art. 66), etc. – mais aussi aux droits et libertés consacrés par l'effet du renvoi du préambule. L'enrichissement du bloc de constitutionnalité s'est d'ailleurs poursuivi, comme en témoigne la Charte de l'environnement dont le Conseil constitutionnel contrôle désormais le respect³⁰. D'où également une transformation qualitative de la nature du contrôle du Conseil constitutionnel. Ce dernier devenait ainsi protecteur des droits et libertés à l'encontre de la loi, mission première désormais qui se rattache à la conception la plus contemporaine de l'État de droit qui prévaut dans la très grande majorité des démocraties occidentales. De là aussi une mutation de la place de la Constitution dans notre ordre juridique : les normes de référence incluant désormais toute une série de règles et de principes intéressant les droits et libertés, leur influence est de nature à se manifester dans de nombreux domaines. À telle enseigne qu'on a pu dire que le Conseil a fait pénétrer le droit constitutionnel dans les diverses branches du droit.

Το κείμενο που επέλεξα να μεταφράσω στα πλαίσια της πτυχιακής μου εργασίας είναι ένα νομικό, μη κανονιστικό κείμενο. Η θεματική με τη οποία ασχολείται είναι οι πηγές του δικαίου και πως αυτές προκύπτουν, εξελίσσονται και οργανώνονται για να παρέχουν το νομικό πλαίσιο ενός κράτους. Το κείμενο αρχικά αναφέρεται στο γεγονός ότι οι πηγές του δικαίου γεννιούνται από θεσμικά όργανα ενός κράτους και η δημιουργία τους εμπνέεται από διάφορα κοινωνικά και οικονομικά κινήματα στις κοινωνίες. Έπειτα γίνεται αναφορά στον Kelsen και την ιδέα του σχετικά με την πυραμιδική δομή των πηγών του δικαίου και στο γεγονός ότι, σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, στην κορυφή της πυραμίδας τίθεται ο «θεμελιώδης κανόνας». Οι συγγραφείς επιλέγουν να μην ασπαστούν αυτή την άποψη για τη διάρθρωση των πηγών δικαίου δεδομένης της ισχύουσας κατάστασης και προτείνουν ένα σύστημα με δενδροειδή δομή. Πρώτη και κορυφαία πηγή δικαίου για τους συγγραφείς είναι το Σύνταγμα. Παρατίθενται ορισμένα ιστορικά στοιχεία για την εξέλιξη του συντάγματος ανά τους αιώνες καθώς και μερικές από τις μορφές που μπορεί να έχει. Έπειτα αναλύεται το περιεχόμενο του Συντάγματος, δηλαδή οι διατάξεις για τη δομή και τη λειτουργία των δημοσίων αρχών, η κοινωνική και οικονομική οργάνωση και τα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη. Δίνονται τα παραδείγματα των Γαλλικών Συνταγμάτων του 1958, 1946, καθώς και της Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη του 1789. Ύστερα γίνεται λόγος για τον έλεγχο της συνταγματικότητας, το βασικό όργανο που τον ασκεί, το Συνταγματικό Δικαστήριο και τις αρμοδιότητές του. Τέλος, γίνεται αναφορά στην επέκταση του όρου της συνταγματικότητας με το Σύνταγμα του 1958 που περιέλαβε κομβικά σημεία σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα από προηγούμενα Συντάγματα και τη Διακήρυξη του 1789. Αυτές είναι συνοπτικά οι θεματικές με τις οποίες ασχολείται το κείμενο.

Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, πως το κείμενο προς μετάφραση είναι ένα καθαρά νομικό κείμενο. Πιο συγκεκριμένα είναι απόσπασμα από το δεύτερο μέρος του βιβλίου των François Terré και Nicolas Molfessis, «Introduction générale au droit». Πρόκειται για ένα βιβλίο που κάνει λόγο για τις βασικές αρχές του γαλλικού δικαίου και η καινούρια αυτή έκδοση του 2022 εντάσσει στην ανάλυσή του τις βαθιές αλλαγές που έχουν λάβει χώρα τις τελευταίες δεκαετίες, ιδιαίτερα με την μεγάλη ανάπτυξη της τεχνολογίας, την άνοδο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τις αλλαγές των πηγών του δικαίου στη σύγχρονη εποχή. Και οι δύο συγγραφείς είναι καθηγητές νομικής στο Université Paris-Panthéon-Assas, την πιο διάσημη νομική σχολή της Γαλλίας. Το βιβλίο εκδίδεται από τις εκδόσεις Dalloz, οι οποίες εξειδικεύονται σε βιβλία και συγγράμματα νομικής φύσεως. Είναι προφανές λοιπόν ότι απευθύνεται σε φοιτητές νομικής οι οποίοι θέλουν να πληροφορηθούν σχετικά με τις βασικές αρχές της νομικής. Ο σκοπός του είναι να πληροφορήσει σχετικά με βασικές αρχές, όργανα, και νέες διαστάσεις του γαλλικού νομικού συστήματος. Αυτό σημαίνει πως η μετάφρασή του στα ελληνικά απευθύνεται σε ένα αντίστοιχο κοινό φοιτητών νομικής και επιτελεί τον ίδιο σκοπό και θα ενδιέφερε ιδιαίτερα εκείνους που θα ήθελαν να εργαστούν ή να συνεχίσουν τις σπουδές τους στη νομική στη Γαλλία.

Ξεκινώντας τη μεταφραστική διαδικασία, η πρώτη μου ενέργεια ήταν να διαβάσω το κείμενο αρκετές φορές ώστε να κατανοήσω το νόημα. Σε αυτό το στάδιο χρειάστηκε αρκετή έρευνα σχετικά με τις πηγές του δικαίου, ιδιαίτερα για τον Kelsen και τη θεωρία του περί πυραμιδικής οργάνωσης των πηγών του δικαίου. Δεδομένου ότι το

μεγαλύτερο μέρος του κειμένου είναι η εισαγωγή για τα επόμενα κεφάλαια του δεύτερου τόμου του βιβλίου, οι αναφορές σε περίπλοκες και συγκεκριμένες θεωρίες ήταν αρκετά περιορισμένες και έτσι δεν παρουσιάστηκε ιδιαίτερη δυσκολία στην κατανόηση του περιεχομένου. Επίσης, οι θεωρίες που αναφέρονται είναι αρκετά γνωστές και έτσι υπήρχαν αρκετές πηγές στα ελληνικά οι οποίες έδωσαν τόσο γνώση για το αντικείμενο, όσο και ορολογία και υφολογικά στοιχεία απαραίτητα για το μετάφρασμα.

Το επόμενο βήμα στη μεταφραστική διαδικασία ήταν η αποδελτίωση της ορολογίας του κειμένου. Αν και εν γένει νομικό, το κείμενο δεν παρουσίασε ιδιαίτερα ορολογικά προβλήματα. Οι όροι ήταν εύκολα αναγνωρίσιμοι, στην πλειονότητά τους μπορούσαν να βρεθούν εύκολα στο λεξικό νομικών όρων, σε πηγές της ΕΕ (IATE, Eur-lex) καθώς και βάσεις δεδομένων (linguee, glosbe). Υπήρξαν φυσικά και όροι που παρουσίασαν δυσκολίες. Ένα τέτοιο παράδειγμα ήταν ο όρος «acte juridique privé». Το λεξικό έδινε μια απόδοση για τον όρο «acte juridique» αλλά δεν θεώρησα ότι καλύπτει ακριβώς το περιεχόμενο του όρου. Οι ηλεκτρονικές πηγές από την άλλη μεριά δεν εμφάνισαν κανένα αξιόπιστο αποτέλεσμα. Η λύση που βρήκα ήταν να διαβάσω το περιεχόμενο του όρου στα γαλλικά και να προσπαθήσω να βρω μια αντίστοιχη απόδοση στα ελληνικά. Κατά την έρευνά μου κατάλαβα ότι πρόκειται για μια πράξη η οποία δεν γίνεται από κάποιο δημόσιο λειτουργό, όπως για παράδειγμα η ιδιόγραφη διαθήκη. Έτσι κατέληξα στην απόδοση του ως «μονομερή δικαιοπραξία», καθώς αυτό χρησιμοποιείται για τις αντίστοιχες πράξεις στην ελληνική βιβλιογραφία.

Ένα άλλο παράδειγμα ήταν οι όροι «droit objectif» και «droit subjectif». Στην περίπτωση του πρώτου, η απόδοση του λεξικού ήταν μακροσκελής και δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί. Στην βάση ορολογίας της ΕΕ (IATE) αποδίδεται ως «εξ' αντικειμένου δίκαιο». Για να βεβαιωθώ ότι αυτή η απόδοση χρησιμοποιείται ευρέως συμβουλευτήκα το Eur-lex, όπου η φράση «garantie de droit objectif» αποδίδεται ως «αντικειμενική εγγύηση». Επίσης η φράση «état de droit objectif» αποδίδεται ως «αντικειμενική νομική κατάσταση» ή μόνο «αντικειμενικά». Έτσι προτίμησα την απόδοση που προτείνει η IATE. Για τον όρο «droit subjectif» η δυσκολία ήταν μεγαλύτερη γιατί δεν υπάρχει στο λεξικό, η IATE προτείνει τον όρο «εξ' υποκειμένου δικαίωμα» και το Eur-lex δίνει γενικές αποδόσεις όπως «νομιμοποίηση», «επίκληση δικαιώματος», «δικαίωμα», «υποκειμενικό δικαίωμα». Από όλες αυτές τις αποδόσεις προτίμησα το «υποκειμενικό δικαίωμα», καθώς το θεωρώ πιο κοντά στο πρωτότυπο και έναν συμβιβασμό μεταξύ των αποδόσεων της IATE και του Eur-lex.

Ένας άλλος όρος που αποδείχθηκε δύσκολος ήταν το «droit de cité». Η δυσκολία του βασίστηκε στην έλλειψη πηγών (δεν υπήρχε στο λεξικό και την IATE). Το Eur-lex σε μια περίπτωση το αποδίδει ως «παραχώρηση του βήματος», το οποίο προφανώς δεν είναι σωστό με βάση το συγκεκριμένο, αλλά και ως «δικαίωμα υπάρξεως». Η βάση δεδομένων του glosbe το απέδιδε σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις «υψηλότητα» ή «πολιτικό δικαίωμα», αποδόσεις οι οποίες και πάλι δεν ταιριάζουν με το θέμα και το συγκεκριμένο. Σε αυτό το σημείο, αποφάσισα να διαβάσω σχετικά με το περιεχόμενο του όρου, ώστε να δημιουργήσω μια απόδοση που να ταιριάζει στη συγκεκριμένη περίπτωση. Αν και ο όρος «droit de cité» δεν εμφανίζεται σε πολλές πηγές, η έκφραση «avoir droit de cité» είναι πολύ πιο συνηθισμένη. Με βάση αυτή τη φάση κατάλαβα ότι πρόκειται για συνώνυμο του «être admissible» και με βοήθεια από το συγκεκριμένο,

κατέληξα στη (γενική) απόδοση «καθιερώθηκε», καθώς γίνεται λόγος για μια έννοια η οποία «παίρνει τη θέση της» στο νομοθετικό πλαίσιο.

Στη συνέχεια, η δυσκολία που αντιμετώπισα ήταν μερικές συντακτικές επιλογές του πρωτοτύπου, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις δεν ήταν δυνατόν να διατηρηθούν στο μετάφρασμα. Για παράδειγμα, η πρόταση «La deuxième question, lorsqu'on s'enquiert de l'origine de la règle, consiste à se demander quel est l'organe qui lui donne naissance» δεν θα μπορούσε να μεταφραστεί κατά λέξη, καθώς υπάρχουν πολλές επαναλήψεις και το μετάφρασμα γίνεται αφύσικο για τον αναγνώστη. Σε αυτή την περίπτωση επέλεξα να μεταφέρω μόνο το νόημα, δηλαδή «Όταν διερευνούμε την προέλευση του κανόνα, αναρωτιόμαστε ποιο όργανο τον γεννά», χωρίς να διατηρήσω τη σύνταξη του πρωτοτύπου. Ένα ακόμα παράδειγμα είναι η πρόταση «C'est à Cicéron, puisant dans la philosophie grecque et remontant à la raison souveraine que la nature exprime, que l'on attribue la découverte de la source du droit», στην οποία άλλαξα τη σειρά των όρων για να εξυπηρετηθεί ένα πιο φυσικό αποτέλεσμα, καθώς η πρωτότυπη πρόταση, αν και δίνει έμφαση στο υποκείμενο δεν είναι δυνατό να διατηρηθεί και στα ελληνικά. Η απόδοση που επέλεξα ήταν «Η ανακάλυψη της έννοιας της πηγής του δικαίου αποδίδεται στον Κικέρωνα, ο οποίος άντλησε από την ελληνική φιλοσοφία και εντόπισε τον κυρίαρχο ρόλο που διαδραματίζει η φύση». Οποιαδήποτε άλλη σύνταξη της πρότασης που θα έδινε έμφαση στο υποκείμενο δεν ήταν αρκετά φυσική. Αυτά ήταν παραδείγματα δύο προτάσεων που άλλαξαν εξ ολοκλήρου.

Το κυριότερο πρόβλημα του κειμένου, κατά την άποψη μου, ήταν το ύφος του. Πρόκειται για ένα νομικό κείμενο, όπως ήδη αναφέρθηκε, και ως τέτοιο περιέχει όλα εκείνα τα στοιχεία που είναι χαρακτηριστικά για αυτό το είδος. Για παράδειγμα, έχει μακροπερίοδο λόγο, με πολλές δευτερεύουσες προτάσεις και συμφράσεις που συναντάμε σε νομικά κείμενα. Αν και αυτός ο νομικός χαρακτήρας είναι εμφανής σε ολόκληρο το κείμενο, υπάρχουν και μερικά σημεία που ενέχουν στοιχεία απλούστερης γλώσσας (π.χ. «Allons-y !», «Et elle est de taille !») αλλά και απρόσωπες εκφράσεις που στα ελληνικά επέλεξα να μεταφράσω χρησιμοποιώντας το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, γεγονός που κάνει το ύφος απλούστερο. Σε πολλές περιπτώσεις χρειάστηκε να διαλέξω μεταξύ μιας πιο λόγιας ή απλής απόδοσης. Η επιλογή έγινε με γνώμονα το είδος του κειμένου και το κοινό στο οποίο απευθύνεται (επειδή απευθύνεται σε φοιτητές νομικής, έπρεπε να βρεθεί η χρυσή τομή μεταξύ επίσημης και απλής γλώσσας, καθώς δεν απευθύνεται σε ειδικούς του κλάδου). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η εξής πρόταση: «[...] σε καμία όμως περίπτωση δεν αποκλείει εν προκειμένω πολλά κενά και αβεβαιότητες στα οποία θα πρέπει να επανέλθουμε», η οποία περιέχει επίσημη γλώσσα (εν προκειμένω) και πρώτο πρόσωπο (να επανέλθουμε). Το ίδιο συμβαίνει και στην παρακάτω πρόταση: «Είδαμε πως στο δικαίό μας σύστημα, αυτός ο έλεγχος πραγματοποιείται, αν όχι αποκλειστικά, τουλάχιστον ως επί το πλείστον (βλ. παρ. 190) από το Συνταγματικό Δικαστήριο».

Έπειτα, μπορούμε να παρατηρήσουμε πως το κείμενο περιέχει αρκετές παραθέσεις από επίσημα κείμενα, όπως τα Συντάγματα. Σε αυτές τις περιπτώσεις το ύφος έπρεπε να είναι απολύτως αυστηρό και η απόδοση όσο το δυνατόν πιο κοντά στο πρωτότυπο. Γενικά για τις παραθέσεις, είναι δόκιμο να γίνεται έρευνα για επίσημες μεταφράσεις. Την ίδια τακτική ακολούθησα και εγώ στη μετάφρασή μου, αλλά δεν βρέθηκαν

επίσημες μεταφράσεις των συγκεκριμένων κομματιών. Μερικά παραδείγματα των αποδόσεων που επέλεγα είναι τα εξής: «να προσβάλει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που εγγύεται το Σύνταγμα», «ο γαλλικός λαός διακηρύσσει πανηγυρικά την προσήλωσή του στα Δικαιώματα του Ανθρώπου και στις αρχές της εθνικής κυριαρχίας όπως ορίστηκαν από το Σύνταγμα του 1789, το οποίο επικυρώνεται και συμπληρώνεται από το προοίμιο του Συντάγματος του 1946» και «η νομιμότητα ενός επικυρωμένου νόμου ως προς το Σύνταγμα μπορεί ουσιαστικά να αμφισβητηθεί κατά την εξέταση των νομοθετικών διατάξεων οι οποίες τον τροποποιούν, τον ολοκληρώνουν ή επηρεάζουν το πεδίο εφαρμογής του».

Σε δύο σημεία του πρωτότυπου κειμένου υπάρχουν ξενόγλωσσοι όροι. Αυτοί είναι οι εξής: «soft law» και «Grundnorm». Η στρατηγική μου για αυτούς τους δύο όρους ήταν να τους αποδώσω στα ελληνικά (ήπιο δίκαιο και θεμελιώδης κανόνας αντίστοιχα), αλλά να τους διατηρήσω σε παρένθεση, καθώς το μεν ήπιο δίκαιο εμφανίζεται πολύ συχνά και με τον αγγλικό όρο στην ελληνική βιβλιογραφία, και ο όρος Grundnorm είναι βασικός όρος στη φιλοσοφία του Kelsen και έκρινα απαραίτητο να παραμείνει έστω και σε παρένθεση. Ένας άλλος λόγος είναι πως οι φοιτητές της νομικής για τους οποίους προορίζεται το βιβλίο θα πρέπει να γνωρίζουν την ξενόγλωσση απόδοση και των δύο αυτών όρων, και η ελληνική μετάφραση να λειτουργήσει επεξηγηματικά στη συγκεκριμένη περίπτωση. Για τον ίδιο λόγο, της επεξήγησης στο κοινό-στόχο, μετέφρασα τα αρχικά QPC στα ελληνικά ως «προδικαστικό ερώτημα συνταγματικότητας του νόμου» (όπως προτείνει το λεξικό νομικών όρων), αλλά προσέθεσα μια παρένθεση με τα αρχικά όπως εμφανίζονται στο πρωτότυπο και ολόκληρο τον όρο που αντιπροσωπεύουν, δηλαδή «QPC- question prioritaire de constitutionnalité». Επιπλέον, ως γενική στρατηγική, διατήρησα όλα τα ονόματα χωρίς να τα μεταγράψω, με την εξαίρεση του Κικέρωνα, το οποίο έχει καθιερωθεί με αυτή τη μορφή στη γλώσσα μας.

Κλείνοντας, το κείμενο που επέλεξα να μεταφράσω είναι ένα νομικό κείμενο σχετικά με τις πηγές του δικαίου και τον ρόλο του Συντάγματος ως μια από αυτές και περιέχει όλα τα χαρακτηριστικά του νομικού κειμένου (μακροπερίοδος λόγος, εξεζητημένο λεξιλόγιο, νομική ορολογία κτλ). Όλα τα προβλήματα, ιδιαίτερα τα υφολογικά, που προέκυψαν επιλύθηκαν με γνώμονα το είδος του κειμένου, το σκοπό που εξυπηρετεί και το κοινό στο οποίο απευθύνεται. Γενικός στόχος μου ήταν να παραχθεί ένα μετάφρασμα το οποίο να εξυπηρετεί την ίδια λειτουργία με το πρωτότυπο και το οποίο θα βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση του γαλλικού νομικού συστήματος για τους Έλληνες φοιτητές της νομικής.

ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΣ ΟΡΟΣ	ΑΠΟΔΟΣΗ	ΠΗΓΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
acte administratif	διοικητική πράξη	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
acte juridique privé	μονομερής δικαιοπραξία	Πασχάλη, Α. (2011). <i>ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ -ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΟ ΤΟΜΕΑΣ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ (ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ)</i> . https://repo.lib.duth.gr/jspui/bitstream/123456789/15588/1/PaschaliA_2011.pdf
association	σωματείο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
autorité administratives indépendante	ανεξάρτητη διοικητική αρχή	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
avis	γνωμοδότηση	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
Charte de l'environnement	Χάρτης προστασίας του περιβάλλοντος	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
circulaire	εγκύκλιος	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
codification	κωδικοποίηση	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
communiqué	ανακοινωθέν	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
Conseil constitutionnel	Συνταγματικό Δικαστήριο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
Constitution	Σύνταγμα	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.

constitutionnalité	συνταγματικότητα	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
constitutions coutumières	εθιμικά συντάγματα	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
contrat social	Κοινωνικό Συμβόλαιο	Παυλίδης, Π. (2000). Το Κοινωνικό Συμβόλαιο ως θεωρία του κοινωνικού γίνεσθαι και ως ιδεώδες. Περιοδικό Ουτοπία, τεύχος 41, σελ. 37-48. https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http%3A%2F%2Fusers.auth.gr%2Fpavlidis%2FPavlidis_18-18.doc&wdOrigin=BROWSELINK
conventions internationales	διεθνείς συμβάσεις	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
Cour de cassation	Ακυρωτικό Δικαστήριο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
décentralisation	αποκέντρωση	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
Déclarations des droits	διακήρυξη δικαιωμάτων και θεμελιωδών αρχών	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
Déclaration des droits de l'homme et du citoyen	Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
disposition	διάταξη	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
disposition législative	νομοθετική ή διάταξη	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
doctrine	νομική θεωρία	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
droit	δίκαιο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

droit constant	πάγιο δίκαιο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
droit constitutionnel	συνταγματικό δίκαιο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
droit coutumier	εθιμικό δίκαιο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
droit de la concurrence	δίκαιο ανταγωνισμού	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
droit des contrats	ενοχικό δίκαιο	IATE - Search - Standard view (europa.eu)
droit étatique	εθνική νομοθεσία	https://glosbe.com/fr/el/droit%20%C3%A9tatique
droit européen	ευρωπαϊκό δίκαιο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
droit naturel	φυσικό δίκαιο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
droit objectif	εξ' αντικειμένου δίκαιο	https://iate.europa.eu/search/result/1680169497334/1
droit positif	θετικό δίκαιο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
droit subjectif	υποκειμενικό δικαίωμα	EUR-Lex - 62009TJ0286 - EUR-Lex (europa.eu)
égalité du suffrage	ισότητα ψήφου	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
état du droit	κράτος δικαίου	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
fédération	ομοσπονδία	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
filiation	σχέση γονέων και τέκνων	IATE - Search - Standard view (europa.eu)

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

formaliste	τυποκρατικός	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
Gouvernement	κυβέρνηση	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
hiérarchie des normes	ιεραρχία των πηγών του δικαίου	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
inconstitutionnelle	αντισυνταγματικός	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
internationalisation	διεθνοποίηση	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
juge	δικαστής	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
jugement	δικαστική απόφαση	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
juridicité	νομικός χαρακτήρας	EUR-Lex - 62019CJ0475 - EUR-Lex (europa.eu)
jurisprudence	νομολογία	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
juriste	νομικός	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
exercice du pouvoir	άσκηση εξουσίας	EUR-Lex - 32006L0123 - EUR-Lex (europa.eu)
législateur	νομοθέτης	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
législation	νομοθεσία	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
liberté d'association	ελευθερία του συνεταιρίζεσθε	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη

ΓΛΩΣΣΑΡΙΟ

liberté individuelle	ατομική ελευθερία	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
libre administration des collectivités locales ou territoriales	αρχή του αυτοδιοίκησης των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
lois	νόμοι	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
magistrat	δικαστής	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
moyens juridiques	έννομα μέσα	IATE - Search - Standard view (europa.eu)
norme fondamentale	θεμελιώδης κανόνας	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
norme juridique	κανόνας δικαίου	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
obligatoire	υποχρεωτικότητα	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
ordonnances	απόφαση δικαστηρίου	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
ordre international	διεθνής έννομη τάξη	IATE - Search - Standard view (europa.eu)
ordre interne	εσωτερική τάξη	IATE - Search - Standard view (europa.eu)
ordre juridique	έννομη τάξη	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
ordre professionnel	επαγγελματικός σύλλογος	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
Parlement	Κοινοβούλιο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν.

		(2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
phénomène juridique	νομικό φαινόμενο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
pouvoir réglementaire	κανονιστική ή εξουσία	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
pouvoirs publics	δημόσιες αρχές	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
président de la République	Πρόεδρος της Δημοκρατίας	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
primauté du traité	υπεροχή της συνθήκης	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
principe de non-discrimination et respect des croyances	αρχή της μη διακριτικής μεταχείρισης	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
promulgation de la loi	επικύρωση νόμου	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
QPC (question prioritaire de constitutionnalité)	προδικαστικό ερώτημα συνταγματικότητας του νόμου	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
recommandation	σύσταση	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
référendum	δημοψήφισμα	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
réforme constitutionnelle	συνταγματική αναθεώρηση	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη

règle de droit	κανόνας δικαίου	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
règlement	κανονισμός	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
règle obligatoire	δεσμευτικός κανόνας	EUR-Lex - 62017CJ0299 - EUR-Lex (europa.eu)
saisine	προσφυγή σε δικαστήριο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
sénateur	γερονσιαστής	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
soft law	ήπιο δίκαιο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
source du droit	πηγές του δικαίου	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
sources infra-législatives	πηγές κατ' εξουσιοδότηση	EUR-Lex - 62018CJ0631 - EUR-Lex (europa.eu)
Souveraineté	κυριαρχία	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
souveraineté nationale	εθνική κυριαρχία	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
Syndicat	συνδικάτο	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
système juridique	δικαιικό σύστημα	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη
règle de conduite	κανόνας συμπεριφοράς	Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αστικός Κώδικας - Μονομερής δικαιοπραξία χωρίς επίδειξη του πληρεξουσίου.* (2014, August 8). 7/6/23 Lawspot. <https://www.lawspot.gr/nomikes-pliorefories/nomothesia/astikos-kodikas/arthro-226-astikos-kodikas-monomeris-dikaiopraxia>
- Διαδικτυακή πύλη της ευρωπαϊκής ηλεκτρονικής δικαιοσύνης - Εθνικά τακτικά δικαστήρια.* (2020, April 15). E-Justice.europa.eu. https://e-justice.europa.eu/18/EL/national_ordinary_courts?FRANCE&member=1
- Κανέλος, Γ., Ξεφτέρη, Σ., Παπαθανασίου, Ν., Καββαθά, Μ., Πολλάλης, Η., Κυραννούδη, Φ., Τσιμάρας, Κ., & Παππά, Ν. (2020). *Γαλλο- Ελληνικό/ Ελληνο- Γαλλικό Λεξικό Νομικών Όρων* (Ε. Γαρδούνης, Ed.; 2η ed.). Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ανώνυμος, Καθημερινή. (2023, March 20). *Μακρόν: Ανακούφιση μεν αλλά τα σύννεφα παραμένουν.* Wwww.kathimerini.gr. <https://www.kathimerini.gr/world/562331281/makron-anakoyfisi-men-alla-ta-synnefa-paramenoun/>
- Μαργαρίτης, Ε. (2021, January 22). *Σύσταση Σωματείου.* Lawspot. https://www.lawspot.gr/nomika-blogs/eyaggelos_margaritis/systasi-somateiou
- Molfessis, N., & Terré, F. (2022). *Introduction générale au droit.* Dalloz.
- Πασχάλη, Α. (2011). *ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ -ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΟ ΤΟΜΕΑΣ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ (ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ).* Τίτλος εργασίας: «Η ΔΙΑΘΗΚΗ ΕΚΤΟΣ ΤΟΥ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ» https://repo.lib.duth.gr/jspui/bitstream/123456789/15588/1/PaschaliA_2011.pdf

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Παυλίδης, Π. (2000). «Το Κοινωνικό Συμβόλαιο ως θεωρία του κοινωνικού γίνεσθαι και ως ιδεώδες». *Περιοδικό Ουτοπία*, τεύχος 41, σελ. 37-48.

https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http%3A%2F%2Fusers.aut.h.gr%2Fppavlidis%2FPavlidis_18-18.doc&wdOrigin=BROWSELINK

Πρεβεδούρου, Ε. (2015, November 29). *Οι γνωμοδοτήσεις (γνώμη-πρόταση) [Γενικό διοικητικό δίκαιο, 30-11-2015] - Ευγενία Πρεβεδούρου*. Ευγενία

Πρεβεδούρου. <https://www.prevedourou.gr/o%ce%b9-%ce%b3%ce%bd%cf%89%ce%bc%ce%bf%ce%b4%ce%bf%cf%84%ce%ae%cf%83%ce%b5%ce%b9%cf%82-%ce%b3%ce%bd%cf%8e%ce%bc%ce%b7-%cf%80%cf%81%cf%8c%cf%84%ce%b1%cf%83%ce%b7-%ce%b3%ce%b5%ce%bd%ce%b9%ce%ba%cf%8c/>

Πρεβεδούρου, Ε. (2018, April 16). *Οι διοικητικές πράξεις (έννοια-διακρίσεις) (Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, διάγραμμα 17-03-2014, 21-03-2016, 16-04-2018, 1-4-2019)*

- *Ευγενία Πρεβεδούρου*. Οι διοικητικές πράξεις (έννοια-διακρίσεις) (Γενικό

Διοικητικό Δίκαιο, διάγραμμα 17-03-2014, 21-03-2016, 16-04-2018, 1-4-

2019). <https://www.prevedourou.gr/%CE%BF%CE%B9-%CE%B4%CE%B9%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CF%80%CF%81%CE%AC%CE%BE%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%AD%CE%BD%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%81%CE%AF/>

Πρεβεδούρου, Ε. (2019). *Τι είναι οι Ανεξάρτητες Αρχές και σε τι χρησιμεύουν; |*

Syntagma Watch. Syntagma Watch. <https://www.syntagmawatch.gr/my-constitution/ti-ine-oi-anexartites-arches-kai-se-ti-chrisimevoun/>